

Miš, solad, ljubav i smrt: dubrovački vojni zarobljenici u Prvom svjetskom ratu

Antun Car

Opća bolnica Dubrovnik
Dr. Roka Mišetića 2
HR – 20000 Dubrovnik
antun.car@du.t-com.hr

Prethodno priopćenje
Primljeno: 30. 6. 2024.
Prihvaćeno: 20. 11. 2024.
UDK: 355.257.7(497.584Dubrovnik)“1919“
DOI: 10.58565/vda.6.1.19

Sažetak

U fokusu članka nalaze se vojnici dubrovačkog kraja koji su bili zarobljeni ili poginuli tijekom Prvog svjetskog rata. Većina je pripadala domobranskoj pješačkoj pukovnici Gruž br. 37. Istraživanje je zasnovano na pismima i dopisnicama sačuvanima u spisima oružničkih postaja iz 1919. u arhivskoj građi fonda HR-DADU-186 Opća bolnica Dubrovnik (1880. – 1941.) Nova je vlast nastojala sačiniti točne popise rezervista za vježbe rezervnog sastava vojske Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, a upravo su dopisnice bile temeljni oblik komunikacije zarobljenih vojnika i obitelji. Sadržajno ograničene cenzurom nisu donosile opise samih bitki ili naglašavale težinu življenja u zarobljeništvu, ali ublažavale su čežnju za domom, govorile o materijalnoj bijedi, tražile pomoć i potvrdu ljubavi. Podaci o poginulima odnosili su se uglavnom na dva bojišta, talijansko i srpsko. Članak treba podsjetiti na žrtve dubrovačkog kraja u Prvome svjetskom ratu i približiti razloge ekonomskog i demografskog pada dubrovačkog kraja uvjetovanog Prvim svjetskim ratom.

Glavne riječi: Prvi svjetski rat, ratne dopisnice, zarobljeni i poginuli Dubrovčani, Dubrovnik, zarobljenički logori

Uvod

„Kako je došlo do toga da smo bili tako okrutni?

Tada sam se sjetio da nam je rečeno da dobar vojnici ubija ne razmišljajući o svom protivniku kao o čovjeku. Onog trenutka kad u njemu vidi svog bližnjeg, on više nije dobar vojnici. Na trenutak sam osjetio strah od smrti, a u djeliću sekunde shvatio sam da on traži moj život isto kao što sam ja tražio njegov.

Bio sam brži od njega. Odbacio sam mu pušku i provukao mu bajunet kroz prsa. Pao je, stavio ruku na mjesto gdje sam ga udario, a onda... je umro. Osjećao sam se fizički loše. Skoro sam povraćao. Koljena su mi se tresla i bilo me iskreno sram.

Zašto smo se mi vojnici međusobno boli, davili, išli jedni na druge kao bijesni psi? Zašto smo se mi, koji protiv njih osobno nemamo ništa, borili s njima do kraja u smrti?“

Stefan Westmann, njemački vojnici u Prvom svjetskom ratu¹

1 Greg McKeivitt. „I realised that he was after my life’: A WW1 soldier on the brutality of confi-

U dubrovačkom društvu malo je sačuvanih sjećanja na razdoblje Prvoga svjetskog rata. Još uvijek se ne zna ukupan broj poginulih i nestalih s dubrovačkog područja. Niko Kapetanić navodi da je samo broj poginulih Konavljana viši od 155.² Spominju se samo poginuli na bojišnicama ili umrli od zaraznih bolesti, ali prave spoznaje nema, kao da njihovo stradanje nije imalo posljedice na život poslije Prvoga svjetskoga rata. Poginule su bez aureole junaštva tisuće mladih ljudi kao anonimne žrtve bezumnog rata, a mnogi su emigrirali. Posljedice na demografsku sliku Dubrovnika i okolice bile su dugotrajne. Od početka rata 1914. mobilizirani Dubrovčani i stanovnici dubrovačke okolice bili su slani na balkansko (srpsko, a poslije crnogorsko i albansko) ratište, a nakon ulaska Kraljevine Italije u rat od svibnja 1915. i na talijansku bojišnicu.³ Pokrajina Dalmacija pripadala je 16. zbornom području, a glavno zapovjedništvo nalazilo se u Dubrovniku.⁴

Podaci o vojnicima u ovom članku uglavnom se odnose na pripadnike domobranske pješačke pukovnije Gruž br. 37. Najčešće korištena građa za pripremu ovog članka bile su registri s povijestima bolesti te ostali spisi iz Prvoga svjetskog rata nađeni u arhivu *Bolnica - nesređena građa* zbrinut nakon Domovinskog rata u Državnom arhivu Dubrovnika, što je bilo izazovno samim tim što je građa bila nesređena. Vjerojatno je i to bio razlog da su nađena izvješća oružničkih postaja dubrovačkog kraja (Dubrovnik, Gruž, Rijeka dubrovačka, Slano, Ston, Trsteno, Zaton, Mlini, Cavtat, Gruda, Pločice itd.) u kojima se dijelom moglo rekonstruirati stradanje vojnika (koji su uglavnom pripadali Carsko-kraljevskoj domobranskoj pješačkoj pukovnji Gruž br. 37) i emigracijski tokovi koji su obilježili razdoblje prije i poslije rata. U tom nesređenom arhivu nalazili su se vojni spisi i dopisnice koji ne spadaju u bolnicu, a bile su jedini oblik komunikacije s obitelji tijekom zarobljeništva. One su pratile spise oružničkih postaja iz 1919. godine kada je nova vlast htjela imati

ct.“ BBC. Pristupljeno 22. srpnja 2024. <https://bbc.com/culture/article/20240718-a-ww1-soldier-on-the-brutality-of-conflict>. Prijevod autora članka.

2 Niko Kapetanić, *Za Cara i domovinu. Konavle u Prvom svjetskom ratu*. (Gruda: Matica hrvatska Konavle, 2014.),15.

3 Kapetanić, *Za Cara i domovinu. Konavle u Prvom svjetskom ratu*, 11-12.

4 Iz Dalmacije tijekom Prvoga svjetskog rata mobilizirane su sljedeće postrojbe: Carsko-kraljevska pješačka pukovnja br. 22 Graf Lacy (*K. k. Infanterieregiment Graf von Lacy Nr. 22*), Carsko-kraljevska domobranska pješačka pukovnja Zadar br. 23 (*K. k. Landwebrinfanterieregiment Zara Nr. 23*) i Carsko-kraljevska domobranska pješačka pukovnja Gruž br. 37. (*K. k. Landwebrinfanterieregiment Gravoza Nr. 37*). Od svibnja 1917. domobranske pukovnije su službeno preimenovane u streljačke pukovnije (*Schützenregiment*). Ustrojene su i mobilizirane dvije pukovnije narodnog ustanka, i to 23. sjevernodalmatinska pukovnja i 37. južnodalmatinska pukovnja, a novačile su se iz istih kotareva kao i domobranske pukovnije. Za 23. pukovnju to su kotarevi od Zadra do Metkovića, obuhvaćajući i otoke, a za 37. pukovnju to su kotarevi od Metkovića do Budve. Prema Tado Oršolić, Dino Nekić, „Mobilizacija ljudi, konja, stoke i prijevoznih sredstava u dubrovačkom kotaru 1914.“, *Anali Dubrovnik* 55/1 (2017), 245-268.

točne popise za vježbe rezervnog sastava vojske SHS. Pisma su zbog duljine cenzure bila puno rjeđa. Putem dopisnica možemo locirati zarobljeničke logore prije svega u Italiji ali i šire, možemo iščitavati utjecaj cenzure na sadržaj dopisnica, ali i ljubav obitelji i supružnika i nadu u završetak rata. Iako su se od sredine 1916. godine austrougarski zarobljenici u Italiji koristili i u poljoprivredi, u sječi i obradi drva, u dopisnicama i dostupnim pismima nema podataka da je netko od dubrovačkih zarobljenika u tome i sudjelovao.⁵ Smatra se da je ukupan broj ubijenih Talijana u Prvom svjetskom ratu oko 689 000, broj ranjenih blizu milijun, a zarobljenika ili izgubljenih u ratu oko 600 000. Poginulih vojnika na strani Austro-Ugarske bilo je tri puta više, ali uz daleko veći front uključujući ruski i balkanski.⁶ Brojni Dubrovčani poginuli su ili na bojišnici ili umrli u zarobljeništvu. Dva najčešće zastupljena bojišta u dokumentaciji bila su talijansko i balkansko. Vijesti o smrti vojnika često su dolazile puno poslije njihove smrti. Konzultirane tiskovine govorile su o cenzuri u svijetu civila i aktivnostima da se pomogne našim zarobljenicima. Talijanski izvori pomogli su da vidimo kako su mnoga mjesta u Italiji imala zarobljeničke logore i kako je donekle izgledao život u tim logorima. Uz to, iz pisama neprijateljskih vojnika vidi se očita manipulacija gospodara rata, ali i predmnijevana emocija straha od smrti, bitna za sve ratne sudionike. Cilj članka bio je podsjetiti na žrtve dubrovačkog kraja u Prvom svjetskom ratu i približiti razloge ekonomskog i demografskog pada dubrovačkog kraja uvjetovanog Prvim svjetskim ratom.

Ratne kartoline iz Prvoga svjetskog rata u arhivu dubrovačke bolnice, izvješća oružničkih postaja

U Italiji je bilo utemeljeno nekoliko većih logora za zarobljenike Prvoga svjetskog rata među kojima su najpoznatiji bili u Alessandriji, Avezzanu, Asti, Cuneu, Vogheri, Braccianu i Serviglianu. Prema talijanskom povjesničaru Lodovicu Taverniniju bilo je oko 269 mjesta koje se koristilo kao logore. Isprva su to bile utvrde iz sedamnaestog ili osamnaestog stoljeća (kao u Alessandriji, Forte Ratti u Liguriji, Pinerolo u Pijemontu itd.)⁷, a poslije su se gradili veliki koncentracijski logori. Zarobljenike bi iz privremenih logora u kojima su uglavnom proveli vrijeme karan-

5 Lodovico Tavernini, „Prigionieri austro-ungarici nei campi di concentramento Italiani 1915.-1920.“, *Museo storico Italiano della guerra*, (9-11), 69, (2003), pristupljeno 6. svibnja 2024. <https://heyjoe.fbk.eu/index.php/amusig/article/view/1742>

6 David James, „The Italian Front in WWI: Bad tactics, Worse Leadership, and Pointless Sacrifice.“, *The Wrath bearing tree* (2016), pristupljeno 4.3.2024. <https://www.wrath-bearingtree.com/2016/09/italian-front-wwi-bad-tactics-worse-leadership-pointless-sacrifice/>

7 Tavernini, „Prigionieri austro-ungarici nei campi di concentramento Italiani 1915.-1920.“.

tene, nedaleko od bojišnice, prebacivali vlakom u stalne logore u zoni izvan samog rata, najčešće u Pijemont, Liguriju i središnji dio Italije.⁸ Logori koji se spominju na dopisnicama dubrovačkih zarobljenika u Italiji su Asinara (Sardinija), Avezzano (Abruco), Budrio (Emilija Romanja), Vittoria (Sicilija), Casserta (Kampanja), Alessandria (Pijemont), Firenze fortezza Belvedere (Toskana), Viterbo (Lacij), Genova – Forte Tenaglia (Ligurija), Stanghella (Veneto), Terrasini (Sicilija), Mantova (Lombardija), Pozzuolo per Saviano (Umbrija), a u Srbiji Niš i Kraljevo.

Dopisnice koje su zarobljeni vojnici slali poslije su postale potvrde da su u nekom vremenu bili živi, zarobljeni i da su se spremali doći doma kada rat završi. Mnogi nisu došli. Umrli su ili u zarobljeništvu od bolesti ili tijekom povratka kući. Mnogima se trag od logora u kojima su bili sasvim gubi.⁹

Godine 1919. brojni su bili zahtjevi oružničkim postajama radi pronalaska nestalih vojnika, ali najčešće zbog stvaranja novih lista vojnih obveznika i mobilizacije koju je provela Kraljeva vojske nove države Srba, Hrvata i Slovenaca. Bili su pozivani na jednomjesečne ili dvomjesečne vježbe s ciljem održavanja ratne spremnosti.

U nalogu koji se trebao ispuniti u slučaju nestalog vojnika trebalo je odgovoriti na četiri pitanja:

1. Koje je četno tijelo u kojem je služio nestali vojnik?
2. Kada i odakle je „svoja“ (šira rodbina) primila zadnju obavijest od nestalog vojnika?
3. Je li „svoja“ primila obavijest o njegovoj sudbini od drugova?
4. Postoji li u području postaje koja osoba istog imena za koju nije poznato boravište?

Ako je bilo poznato boravište, trebalo je naznačiti potrebne podatke. Tako se javlja posebna osobitost dubrovačkog zaleđa, a to je posvajanje nahoda, nezakonite novorođenčadi.¹⁰ Za Miha Vlahušića, rođenog 1894., iz Paljeg Brda u Konavlima, piše da nije nikome pisao jer je bio nezakonito dijete i „nitko za njega nije mario“, te da je vjerojatno 1916. poginuo na talijanskom bojištu.¹¹ Nikakvih posebnih podataka nema ni za nahoda Luku Dučića, rođenoga 1892., koji je bio

8 David James, „The Italian Front in WWI: Bad tactics, Worse Leadership, and Pointless Sacrifice.“

9 Državni arhiv u Dubrovniku (Hrvatska). HR-DADU-186 Opća bolnica Dubrovnik (1880. – 1941.). (dalje: HR-DADU-186) Nesređena građa, kutija 108. Na primjer Stijepo Gjurković i Pero Kravić koji su bili u logoru u Avezzanu, Jako Gjurković u logoru Budrio, a Ivo Franušić u logoru Vittoria.

10 Dubrovačka Republika osnovala je nahodište, institut za nezbrinutu djecu 9. veljače 1432. Ot- hranivanje djece bila je vrlo stara praksa. Pripovijest iz povijesti protkana je stvarnim dubrovačkim svakodnevljem u kojemu na primjer u azilu zvanom *Ospedale della Misericordia*, roditelje su 1793. dobivale i porodiljski doplatak. Prema Maja Nodari, „Nahodište“ Radijska emisija *Baština*, 11. veljače 2007. CD ROM *Baština*. Hrvatski radio – Radio Dubrovnik, 2008.

11 HR-DADU-186, kut. 108.

unovačen 1913. Nakon rođenja u Vitaljini bio je predan u nahodište ali se nije znalo tko ga je odgajao i uzeo u *špitalu*. U oružničkoj postaji Pločice nedostajali su i podaci o mjestu u kojem je živio.¹²

Zahvaljujući zahtjevima oružničkih postaja, može se dijelom putem dopisnica i pisama rekonstruirati sudbina zarobljenih i nestalih vojnika dubrovačkog kraja.

Zarobljeni vojnici iz Dubrovnika i okolice trebali su potvrdu da oni kod kuće misle na njih, da ih čekaju, vole i sjećaju ih se. Onima doma bilo je važno čuti jesu li njihovi muževi, sinovi i braća živi i zdravi. Dopisnice (*kartoline*) koje su slali zarobljeni vojnici služile su i traženju novca i hrane od onih kod kuće koji ni sami nisu imali što jesti.¹³ Preporuka austrougarskih vlasti bila je da se pišu dopisnice, a ne pisma jer se za cenzuru jednog pisma moglo cenzurirati i više od deset dopisnica pa je pismo putovalo oko dva mjeseca.¹⁴

Cenzura

Sadržaj dopisnica bio je banalan jer je jedino takav mogao proći cenzuru.¹⁵ Pojam banalan odnosi se na podatke koji nisu vojni i koji kao takvi ne mogu naškoditi vojnom ustrojstvu, ali nije banalan osjećaj brige, ljubav, bračna nevjera ili drugi osjećaji i stanja bitna za duševni mir čovjeka u ratu. Osim toga vide se i podaci o tome u kojem su logoru, jesu li imali zdravstvenih problema i kako su bili zbrinuti, u kakvom su ekonomskom stanju bili, jesu li imali novaca i jesu li mogli što kupiti u logorima, jesu li radili kao zarobljenici. Dobiva se dakle uvid u svakodnevicu jednog zarobljenika, što nije nevažno. Najčešće je sadržaj govorio o zdravlju ne ulazeći puno u bilo kakve vojne opise. O tome da se u logorima u Italiji brinulo o zdravlju zatvorenika javlja dopisnicom Pero Gjurković, rođen 1895., iz Jasenica u Konavlima, koji 16. travnja 1918. navodi da je Mijo Baštovan u dva navrata operiran od „kamenja na želudcu.“ I Gjurković je bio u 37. domobranskoj pukovnici, a pod brojem 20898 vodio se u logoru u Asinari na Sardiniji.¹⁶

Zarobljeni Hrvati na talijanskom i galicijskom bojištu nerijetko su završavali u tzv. Jugoslavenskoj legiji, gdje su se dalje borili na solunskoj bojišnici¹⁷, ali za Iva Regjović, Ivova, rođenog 1894., mobiliziranog 1914., koji se javlja dopisni-

12 HR-DADU-186, kut. 108.

13 *Isto.*

14 Martha Hanna, „War Letters: Communication between front and Home Front“, *International Encyclopedia of the First World War*, (2014), pristupljeno 3.5.2024. DOI: 10.15463/ie1418.10362

15 *Isto.*

16 HR-DADU-186, kut. 108.

17 Kapetanić, *Za Cara i domovinu* (2014), 12.

com 29. siječnja 1919. iz Soluna nema podataka o tomu je li riječ o „solunskom dobrovoljcu“ i ne može se reći u čijoj je vojsci bio kad se javio. Sadržaj dopisnice je nepoznat jer ju je obitelj uništila, jedino se zna da mu je to javljanje bila zadnja poruka rodbini.¹⁸

Dio zarobljenih Konavljana dospio je u Rusiju.¹⁹ Barun Spiegelfeld, zadužen za cenzuru pisama ruskih zarobljenika, u razgovoru koji prenosi *Prava Crvena Hrvatska* kaže da Austro-Ugarska: „zaslužuje udivljenje...ne samo da se držala haškog ugovora koji odreguje kako se ima postupati s ratnim zarobljenicima, naime kao s vlastitim vojnikom, nego je daleko prošla ovu humanu ustanovu.“ Iz tisuća pisama što ih ruski vojnici šalju kućama „razabirem da ruski vojnik upravo hvali svoj udes koji ga je donio u austrougarsko zatočeništvo, a vrlo sam često čuo da je ruski vojnik izjavio da ovdje živi kao u raj.“²⁰ Kao onaj koji je bio zadužen za cenzuru pisama iz zarobljeništva tvrdi da je odnos prema austrougarskim zarobljenicima bio jako loš. Brojni vojnici Austro-Ugarske poslani su u zarobljeništvo u Sibir, mjesto ograničene slobode, otkud, jasno, ne mogu pobjeći. Prema časnicima odnos je bio blaži nego prema ostaloj vojsci a izgleda da su zbog ruske cenzure pisali „ružično jer bi ih inače stigle teške veksacije“. Odjeće nisu imali dovoljno, a studen je bila velika. U srpskom zarobljeništvu nije bilo ništa bolje, uz besparicu, smještaj je bio loš kao i hrana. Posebno se naglašava teška sudbina građanskih osoba Austro-Ugarske Monarhije koji su se našli u Rusiji. I oni se nalaze u Sibiru, u blizini Sjevernoga pola, u blizini sjevernog pola prepušteni sudbini, bez hrane, prehranjuju se žirom i jagodama. To je ispričao austrougarski konzul, gosp. Hoffinger, nakon oslobođanja iz pritvora. Rekao je da je velik dio tih ljudi izgubljen ako im ne dođe pomoć.²¹ Dopisnice su za vojnike bile besplatne, ali su bile kontrolirane, i one u vlastitim redovima, kada su vojnici slali svoje dopisnice unutar Monarhije, i one koje su zarobljenici slali doma iz logora. Zarobljenicima u Italiji, zavisno i od logora u kojemu su bili, bilo je dozvoljeno pisati dopisnice svojim obiteljima. Vojnici bez čina mogli su napisati do četiri dopisnice mjesečno, a časnici do osam. Pazilo se na broj napisanih redaka i da rukopis bude čitljiv da bi cenzura bila jednostavnija. Provjeravali su se i paketi kao i pošta u dolasku.²² Oni koji su ih pisali stoga su provodili autocenzuru. Novac su našim ratnim zarobljenicima obitelji slale ovisno o samom ratištu. Tako je Živnostenska banka podružnice u Trstu posredovala za slanje novaca ratnim zarobljenicima u Rusiji i

18 HR-DADU-186, kut. 108.

19 Kapetanić, *Za Cara i domovinu*, 13.

20 Naši zarobljenici u Srbiji i Rusiji, *Prava Crvena Hrvatska*, god. 11., br. 508, 16. siječnja 1915., 2.

21 *Isto*.

22 Tavernini, „Prigioneri austro-ungarici nei campi di concentramento Italiani 1915.-1920.“.

Srbiji.²³ August Bulat, rođ. 1893., iz 49 pješачke pukovnije u St. Pöltenu zadnji se put javio iz Vladivostoka „gdje se tu nahodi u čehoslovačke vojske.“²⁴

Već 1915. godine dolazi do inicijative o razmjeni zarobljenika. Sv. Otac Papa Benedikt XV. i kardinal Gaspari angažirali su se u razmjeni zarobljenika. Plan je bio da se razmjena obavlja preko Haparande u sjevernoj Šleskoj pa su se pripremale i bolnice i saonice za prijevoz ranjenih i bolesnih zarobljenika.²⁵

Pismo majci, bratu, ljubomora, vjenčanja putem zamjenika, nepismenost

Franjo Zec rođen 1896. piše svome bratu iz talijanskog zarobljenišva: „Dragi Brate, ne znam za tebe već osam mjeseci, jesi li živ? Sjeti se svog Frane koji je pun tuge i nevolje, možeš pojmiti u sužanjstvu ima već 18 mjeseci a novaca još ne primih nego četiri ili pet dopisnica. Eto vidiš kako je meni. Pa i naši bi se mogli sjetiti i poslati koje šolde, zato piši mi čim prije i neka gledaju poslati što goć novaca. Ostaj zdravo i veselo, to ti želi tvoj dragi harni brat Frano.“²⁶

Stijepo Gjurković javlja se svome bratu iz Avezzana (Abruzzo), velikog koncentracijskog logora koji je bio logor i u Drugom svjetskom ratu.²⁷ Iz Avezzana piše i Pero Kravić, Nikov rođen 1891. unovačen 1912. iz Čilipa²⁸, a Jako Gjurković svojoj ženi iz logora u Budriju (Budrio)²⁹, Ivo Franušić svojoj majci Marici u Čilipe iz Vittorije na Siciliji.³⁰ Mnoge su *kartoline* naslovljene na majke rjeđe na druge članove obitelji, većina zarobljenika je mlade dobi i nije bila oženjena.³¹

U ratnim uvjetima crkva dozvoljava vjenčanja vojnika na ratnom polju putem zamjenika. Vjenčanje je služilo prije svega da se „legitimiraju nezakonita djeca.“³² Ministarstvo zemaljske obrane zabranilo je da se traži potvrda koju su zagovarali neki župni uredi iz koje je vidljivo da je ženik još živ. Vjerenica je bila pozvana da

23 Sv. Otac Papa za izmjenu ratnih zarobljenika, *Prava Crvena Hrvatska*, god. 11., br. 509, 23. siječnja 1915., 2.

24 HR-DADU-186, kut. 108.

25 Sv. Otac Papa za izmjenu ratnih zarobljenika, *Prava Crvena Hrvatska*, god. 11., br. 509, 23. siječnja 1915., 2.

26 HR-DADU-186, kut. 108.

27 *Isto.*

28 *Isto.*

29 *Isto.*

30 *Isto.*

31 *Isto.*

32 Vjenčanje oružnika odsutnih na vojnom polju putem zamjenika, *List dubrovačke biskupije*, god. 17., br. 5-6, 21. svibnja 1917., 53.

javi mladoženji za vjenčanje putem opunomoćenika, tražeći od njega da u odgovoru primi vjenčanje na znanje. Ta se potvrda trebala pridružiti ostalim dokumentima potrebnima za katoličko vjenčanje.³³

Gjuro Vidak, zarobljenik logora u Casserti, rođen 1894. piše svojoj majci: „Draga mati, mogu ti javiti da sam Bogu fala tako želim od Boga da i vi budete zdravo. Dragi mati, ti se nemoj prepast đe sam bolestan, bio sam ali sam sada dosta dobro fala Bogu...pozdrav sviukupno po nebrojeno puta a ti ponajviše kao majka moja, zbogom.“³⁴

U pismu Emila Hakličke ratnog zarobljenika u Italiji, u Alessandriji, svjedoci smo ljubavi uznika koji sumnja u ljubav svoje supruge jer mu se u pet mjeseci javila samo jednom pa ga je strah da je njezina ljubav oslabila: „Premila supruge, čudim se kako mi nema pisma od tebe već ima dugo vremena. Zar si me opet zaboravila? Ja tebe ni tvoju ljubav ne mogu zaboraviti nikada ali mislim da ćeš ti moju brzo zaboraviti, kako već vidim, jer kada u pet mjeseci dobijem jedno pismo to znači da više nije ona ljubav kao što je bila. Ja sam te molio da mi pošalješ malo novaca jer ga ne primam dugo, a ni pismo ne dobijem. Znam da ti je teško, još teže meni. Ali Bog neka mi da što mislim. Ljubi te tvoj Emil.“³⁵ Pregršt ljubavnih želja zadnje je što je napisao. I on postaje jedno od brojnih imena nestalih u ratnom vihoru. U svakoj od dopisnica koje šalju zarobljenici mole da im se pošalje novaca jer, kako piše ratni zarobljenik Miho Gr-gurević (rođen 1888. Duba) iz logora u Firenzi „šaljite novaca jer sam suv kao miš!“³⁶

Računa se da je u Habsburškoj Monarhiji u Prvom svjetskom ratu samo 3 % muškaraca i 5 % žena Donje Austrije bilo nepismeno, dok je 65 % muškaraca i 82 % žena Dalmacije bilo nepismeno.³⁷ Čitajući brojne dopisnice naših zarobljenika u Italiji povremeno se i javljaju dokazi o nepisanim osobama. Tako na sam Božić 1918. Pietro Dragovich (Petar Dragović), iz Močića, iz 37. domobranske pukovnije piše svome ocu Antunu na talijanskome. Izgleda da mu je prijevod i sam tekst napisao Talijan Antonio Palluca iz Viterba. Šalje najljepše želje svome ocu. I on je jedan od nestalih.³⁸ Redakciji lista *Prava Crvena Hrvatska*, dopisnicom iz zarobljeništva u Italiji, u Forte Tenagliji kraj Genove u Liguriji, 7. studenoga 1916. javljaju se Milan Lang, Gjuro Bijelić, Jozo Belotti i Frano Šoša: „Već se iako u ovim prilikama pripravljamo da i ovdje što bolje proslavimo našeg obljubljenog parca sv. Vlaha“. Redakcija im uzvraća sa željom da što prije vide svoj mili Dubrovnik.³⁹

33 *Isto.*

34 *Isto.*

35 *Isto.*

36 *Isto.*

37 Martha Hanna, „War Letters: Communication between front and Home Front“.

38 HR-DADU-186, kut. 108.

39 Pozdrav iz zarobljeništva, *Prava Crvena Hrvatska*, god. 12., br. 611, 30. prosinca 1916., 3.

Mir

Zatočeni vojnici u talijanskoj vojsci isprva se javljaju svojim obiteljima, a poslije nije poznato jesu li umrli, bili strijeljani u zarobljeništu ili pak pušteni doma i potom nestali. U nekima od tih dokumenata sasvim je izvidan skori kraj rata i dugoočekivan mir. Mato Saulović (rođen 1884., Obod) piše u dopisnici Niki Saulović 11. prosinca 1918.: „...primio sam kartu što si mi je pisala u Stanghelu i sve sam razumio. Sada se nalazim blizu Rima (Terracina)...piši na adresu što je straga, u Mantovu...Amo se čuje da ide Mir ali mi još ne znamo za ništa. Pozdravi otca, majku i djecu, svih i primi mnogo pozdrava od tvoga Mata.“⁴⁰ O skorom susretu iz logora u Mantovi piše i Ivan Moretti, rođen 1897. Nadnevak je 26. studenoga 1918. U dopisnici kaže: „očekujemo skoro vrijeme kada ćemo se opet svi skupa sastanut! A nadasve ti (majko) primi poljubac od tvog sina Iva, doviđenja brzo.“ To je bila i zadnja vijest o njemu.⁴¹ Svojoj tetki iz zarobljeništva u Mantovi Ani Bošković piše neput (nećak): „Draga tetko, nalazim se od zdravlja dobro što se nadam da slijedi i kod vas sviju. Novog nema ništa već izgleda da ćemo se u brzo vidjeti u slobodnoj našoj Domovini...“ 28. listopada 1918.⁴² Mato Kordić, Vlahov, iz Gabrila rođen 1882. a unovačen 1910., piše svojoj supruzi Mari u Gabriele da mu javi koliko su mu novaca do sada poslali jer da je on dobio 600 kruna. Moli je da mu javi kako su rođaci Niko i Marko i drugi poznati, pozdravlja sve, a posebno tasta.⁴³ U trenutku javljanja bio je talijanski zarobljenik u baraci 12 u Mantovi. U istom logoru u baraci 18 bio je Vlaho Bijelić, rođen 1888., iz Uskoplja. Niko Regjo piše svojim iz jednoga od najvećih logora u Italiji, iz logora u Asinari na Sardiniji.⁴⁴ Bio je poznat kao jedna vrsta karantene za bolesne pomorce u devetnaestom stoljeću, a u prosincu 1915. postao je određeno za oko 23 000 austrijskih zarobljenika koji su preživjeli „križni put“ prolaska kroz Srbiju i Albaniju.⁴⁵ Očito svjestan situacije u kojoj se nalazio, Niko piše svom ocu Ivanu 5. kolovoza 1917. i moli ga da čuva sebe i svoje zdravlje, a da na njega ne misli.⁴⁶

U većim logorima kakav je bio Asinara zarobljenici su mogli i kupiti hrane, jasno ako su imali novca. Godine 1917. velika glad vladala je na cijelom području ratom zahvaćene Europe. U Austriji, u Beču, ograničava se dozvoljeni unos kalorija na 830.⁴⁷ Čak se u pismima vojnicima na frontu javljaju vijesti o strašnoj gladi i

40 HR-DADU-186, kut. 108.

41 *Isto.*

42 *Isto.*

43 *Isto.*

44 *Isto.*

45 Tavernini, „Prigionieri austro-ungarici nei campi di concentramento Italiani 1915.-1920.“

46 HR-DADU-186, kut. 108.

47 Maureen Healy, *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 31.

očekivanoj smrti od gladi.⁴⁸ U Veloj Luci od gladi umrle su u dobi od deset godina blizankinje 15. i 16. listopada 1916., a tijekom 1917. i 1918. od gladi je samo u Veloj Luci umrlo jedanaest osoba.⁴⁹ Ivo Lučić, vojnik iz Župe dubrovačke na oporavku u Opatiji, u svojim memoarima spominje: „Ali mi pišu izdoma da su gladni. Nemađu nego 10 dkg. muke (brašna) na dan, a ja im ne možem pomoći!“⁵⁰

Stijepo Asanović iz Pozzuolo per Saviano u Umbriji 23. prosinca 1918. piše svojoj ženi Anki dopisnicu na Brgat Donji: „Draga Ljinguša?, kako mi ti živeš? Ja dobro, jelda nemamo ja i ti ove godine Badnjeg dana, kad nijesmo skupa. Ali ćemo činiti prvi dan kada se sastanemo, jelda. Živila ljubav, živila, čuvaj dobro novac a još više...svoje ime. Mi svaki dan čekamo kad ćemo kući. Nemoj pojest svu pračevinu i popit vino. Ostavi što za tvog vjernog Pepicu ali ćemo se dobro divertiškat za karnevala. Pozdrav i iljadu vrućih cjelova od tvog vjernog Pepice!“⁵¹

I u Srbiji bilo je zarobljenih vojnika. Jedan od njih, Antun Bećir iz Pločica, iz I. bataljuna, 37. regimente, zarobljenik u Nišu, javio se *svojti*, 11. siječnja 1915. U zarobljeništvu je i umro, imao je 25 godina.⁵² U srpskom zarobljeništvu umro je i Andro Gjaja, Nikole, rođen 1881. godine, iz Mravince. Po svjedočenju Antuna Jelića koji je s njim ratovao na srpskom ratištu kod Valjeva, Andro je bio 1915. godine zarobljen te umro tijekom puta u Niš od „nemoći“.⁵³ Zadnji put iz bolnice u Valjevu javlja se Viktor Lopizić iz Orašca 10. ožujka 1915.⁵⁴ Na srpskom ratištu nestao je 1915. i Baro Gjivović, Matov, rođen 1886., iz Brsečina.⁵⁵ Luka Šabadin, Đurov, zarobljen je na srpskom frontu 6. prosinca 1914. i umro u zarobljeništvu u Kraljevu 18. travnja 1915.⁵⁶ Vijest o smrti svoga sina Miha Grgurevića Mihova, rođenoga 1893. u Dubi, poginuloga 24. ožujka 1915. na srpskom ratištu, dobila je njegova njegova majka Luce od konzulata Austro-Ugarske Monarhije u Solunu.⁵⁷

Oružnička postaja Šipan donosi podatak o svjedočenju zapovjednika X. satnije 22. pukovnije Luja Koporčića o nestanku Antuna Vukovića, Kristova?, rođenog 1883., u boju u Srbiji.⁵⁸ I Dubrovčanin Ivan Grom, rođen 1883., po svjedočenju suboraca poginuo je na srpskom ratištu.⁵⁹ U srpskom zarobljeništvu 1915. nestao

48 Martha Hanna, „War Letters: Communication between front and Home Front“.

49 Nikola Bačić, *Povijest zdravstva u Veloj Luci* (Vela Luka: Matica hrvatska Vela Luka, 2023), 84-85.

50 Ivo Lučić, „Ratni doživljaji (1914.-1916.)“, *Dubrovački horizonti* (1978. – 1979.), 18-19.

51 HR-DADU-186, kut. 108.

52 *Isto*.

53 HR-DADU-186, kut. 108.

54 *Isto*.

55 *Isto*.

56 *Isto*.

57 *Isto*.

58 *Isto*.

59 *Isto*.

je i Miho Šarilo Drobac iz Komaja u Konavlima.⁶⁰ Niko Zadjelović Ivov iz Orašca umro je u srpskom zarobljeništvu 1916., a kao mjesto pogibije Josipa Zurića Viskova, rođenoga 1890., navodi se rijeka Drina.⁶¹

Smrti

Dubrovčani su ginuli odani svome caru. Mnogi poginuli bili su žrtve vlastitog topništva, kako svjedoči blaženi Ivan Merz.⁶² Užasima rata pridruživale su se i pljačke poginulih suboraca.⁶³

Kao vjerodostojan podatak o njihovoj smrti uzimalo se svjedočanstvo vojnika koji je tome svjedočio ili svjedočanstvo vojnog kapelana. Tako za Nika Lazarevića, rođenoga 1882., težak Jovanko(?) Miloglav potvrđuje njegovu smrt 29. lipnja 1915. na Dobroti, Sv. Martin kod Trsta, jer joj je sâm nazočio.⁶⁴ Smrt Antuna Kostopeća Cvijetova 1885. iz Uskoplja na Monte Sabatinu kod Gorice potvrđuju Stijepo Selak i Antun Brautović iz Čilipa koji se nalazio „na par koraka udaljen kada je Stijepo poginuo“.⁶⁵ O tomu da je Krsto Gjuratović, pok. Mata, rođen 1894., poginuo 12. svibnja 1916. pismom rodbini javlja vojni kapelan.⁶⁶

Prema zapisu u oružničkoj postaji potvrdu stradanja Frana Sjekavice, rođenoga 1893., iz Majakova, daje njegov sumještatin Baldo Tutman u pismu njegovoj rodbini ali šturo, bez detalja o stradanju.⁶⁷

Kod Gorice mnogo je poginulih Dubrovčana. Među njima Konavljani Luko Radonić, rođen 1889.,⁶⁸ Mato Zore Ivov, rođen 1890., unovačen 1913.,⁶⁹ ili Ivo Radulović, Matov, rođen 1885., čija supruga je o njegovoj pogibiji obaviještena 18. srpnja 1915.⁷⁰ Stjepo Car Ivanov iz Točionika poginuo je 1916. i vijest o pogibiji donio je njegov suborac iz Visočana Niko Špilj.⁷¹ Dubrovčanin Stijepo Ogresta Matov, rođen 1894., poginuo je 21. studenog 1915. kod Oslavie, a potvrda je stigla

60 *Isto.*

61 *Isto.*

62 Ivan Merz, „Izgubili smo mnogo ljudi od vlastitog topništva. Rocca, 18. XII. 1917. 21 g. Na bojištu 1917. - 1918.“ Ivan Merz Sabrana djela - Dnevnik. Postulatura za kanonizaciju blaženoga Ivana Merza (Zagreb: Filozofski fakultet Družbe Isusove, 2014), 193-196.

63 Hijene na bojištu, *Prava Crvena Hrvatska.*, god. 10., br. 494, 10. listopada 1914., 1.

64 HR-DADU-186, kut. 108.

65 *Isto.*

66 *Isto.*

67 *Isto.*

68 *Isto.*

69 *Isto.*

70 *Isto.*

71 *Isto.*

tek 17. rujna 1916. Primorac Ivo Svilarić Ivanov, rođen 1893., kako je svjedočio njegov suborac Stijepo Hadija, ubijen je u jesen 1915. kod Gorice, a obitelj su obavijestili njegovo suborci 1916. godine.⁷² Sin jedinac obrtnika Boža Letunića, Mato, pokopan je daleko od Dubrovnika „na Mokrim“ kraj mjesta pogibije Gorice. Matovim roditeljima njegov zapovjednik poslao je pismo: „Vaše blagorogje! Naše riječi zvuče poput vjesnika tuge. Vaš sin je umro junačkom smrću. Bol koju Vam ova vijest zadaje ne možemo Vam oduzeti ali ipak bismo je htjeli ublažiti uvjeravajući Vas da je on pošao kao sjajan primjer čitava čovjeka...“ Feldpost 320 na 14/8 1916. U potpisu zapovjednik...⁷³

U bitci kod Gorice među poginulim neprijateljima Talijanima bio je i Pietro Bonopera koji je poginuo 3. studenoga 1915., nekoliko dana prije Stijepa Ogrese. Bio je artiljerac, ratni dragovoljac, osamnaestogodišnji student. U zadnjem neposlannom pismu nađenom poslije pogibije, između ostalog stoji: „Mi smo u neodrživoj poziciji, kroz nekoliko minuta naši borbeni položaji otići će u zrak a s njima i mi sami. I tako će biti. Siguran sam da ne ću vidjeti zoru sutrašnjeg dana i nije me strah. Ali bih bio zadovoljniji da sam napravio više jer sam u bitki tek četiri dana! Nema veze, ja sam učinio što sam trebao i tako ću se truditi do kraja. Ne ću se udaljiti od mog borbenog položaja do zadnjeg... miran sam i vedar od hladnoće onoga tko je svjestan da ima još samo nekoliko minuta života...“⁷⁴

Svim akterima rata trebalo je dugo da se osvijeste i shvate besmisao ratnih strahota. U Italiji se istraga o događajima kod Kobarida, o tome kako je vođen rat i je li toliki broj vojnika trebao poginuti počela oprezno provoditi od srpnja 1919. godine u listu Socijalističke partije Italije *L'Avanti!*. Konačno se shvatilo da vojnici nisu „pali“, niti se „žrtvovali“ za domovinu nisu „podnijeli žrtvu“ svog života i za domovinu dali najveći dar, svoj život, nego su ginuli, razderani i rasječeni, mitraljezima ugašenih osmijeha i suza, poginuli od pohlepe vladara i zavisti moćnika u bezdanu i u bratoubojstvu.⁷⁵ Kako je rekao Yuval Noah Harari, Talijani su u rat ušli s da oslobode Trento (Trident) i Trst - dva „talijanska teritorija“ u sklopu Austro-Ugarske što se nalazilo i u Londonskom sporazumu.⁷⁶ Talijanski

72 *Isto.*

73 Slavno poginuo, *Prava Crvena Hrvatska, god.12., br. 592, 26. kolovoz 1916., 2.*

74 Eno Mecheri, *Testamenti della grande guerra* (Milano: Casa editrice Carnaro, 1936.), 48.

75 Quinto Antonelli, „Memorie e contromemorie della Grande Guerra tra sfera pubblica e sfera privata“, 1918. – 2018. *Cento anni della Grande Guerra in Italia*. Accademia University Press (2020), pristupljeno 5. travnja 2024. <http://digital.casalini.it/4921073>

76 Londonski tajni ugovor zaključen je 26. IV. 1915. između Velike Britanije, Francuske i Rusije s jedne strane te Italije s druge a protiv Austro-Ugarske i Njemačke. Italija je tim ugovorom dobila na sjevernim granicama: Trentino, južni Tirol do Brennera, Goricu, Gradišku, dio Koruške, Trst, jugozapadnu Kranjsku, Istru, otoke Cres i Lošinj te niz manjih otoka. U sjevernoj Dalmaciji ustupljena su joj područja od Lisarice i Tribnja na sjeveru, do rta Ploča (između Šibenika i Splita, kraj Rogoznice) sa Šibenikom i Zadrom, kao i njihovo zaleđe u slijevu rijeke Čikole, Krke

političari povelili su ih u rat obećavajući slavu antičkog Rima, a poslije nakon stotina tisuća poginulih teško je bilo reći nekome tko je ostao bez nogu da je to bilo zato što je povjerovao sebičnim političarima nego zato što se žrtvovao za slavu vječne talijanske nacije.⁷⁷

Rade Goga Radov, iz Čepikuća, rođen 1890. i unovačen 1912., poginuo je u bitci kod Gorice.⁷⁸ Šestog kolovoza 1916. kod Gorice bio je zarobljen Majkovčanin Ivan Carević, rođen 1896., i o njemu poslije nema podataka u oružničkoj postaji Trsteno 1919. godine.⁷⁹ Iz Trstena bio je Ivan Beloć rođen 1886. godine. Iz pisma koje je dobila njegova majka Luce u prosincu 1915. doznaje se da je bio zarobljen na srpskom ratištu i da je vrijeme zarobljeništva proveo u Nišu. Premješten je potom u Albaniju, a iz Albanije je tijekom transporta u daljnje zarobljeništvo u Italiji, kako je svjedočio drugi zarobljenik Ante Divić iz Baške Vode, umro na parobrodu 22. prosinca 1915.⁸⁰ Razni izvori govore danas o smrti preko petsto ljudi tijekom transporta parobrodom iz Albanije u Italiju. Mnogi umrli bili su bačeni u more kao i Ivan Beloć. Bio je jedan od oko 20 000 austrijskih zarobljenika srpskih snaga koje je Srbija 1915. povjerila Italiji od kojih mnogi nisu ni stigli do Italije. Zbog neishranjenosti, slabosti i bolesti nisu se mogli suprotstaviti stalnom mučenju malobrojnih srpskih čuvara. Od gladi, tifusa, tuberkuloze i kolere umiralo je dnevno u toj koloni smrti između deset i pedeset austrijskih vojnika. Mrtve su ostavljali na cesti.⁸¹ Ponekad se kao potvrda smrti vojnika prilagala fotografija stradaloga. Tako za Iva Radulovića Matovog, rođenoga 1885., javlja se prvo njegovoj supruzi da je teško ranjen u bitci kod Gorice 18. srpnja 1915., a potom i da je umro 13. kolovoza.⁸² U arhivi oružničke postaje Gruda stoji da je uz vijest br. 2129 bila priložena i fotografija smrtno stradalog vojnika.⁸³ Oružnička postaja Trsteno donosi podatak o nestanku Nikole Katića, Markova, rođenoga 1892., iz Mravinjaca. Posljednji put javio se iz Sarajeva 20. studenoga 1914.⁸⁴

i Butišnice te njihovih pritoka. Osim toga, Italiji su bili obećani gotovo svi dalmatinski otoci. Londonskim ugovorom bili su neutralizirani i svi jadranski otoci koji nisu pripadali Italiji, a i obala od rta Ploča do južnog dijela poluotoka Pelješca, te obalni pojas 10 km južno od Cavtata do rijeke Vojuše, izuzevši primorje predratne Crne Gore.

77 Noah Yuval Harari, *Homo Deus, Kratka povijest sutrašnjice* (Zagreb: Fokus komunikacije, 2017), 312-314.

78 HR-DADU-186, kut. 108.

79 HR-DADU-186, kut. 108.

80 *Isto.*

81 Tavernini, „Prigionieri austro-ungarici nei campi di concentramento Italiani 1915.-1920.“

82 HR-DADU-186, kut. 108.

83 *Isto.*

84 *Isto.*

Ezio Bonfioli, talijanski vojnik, 21.g, poginuo je na slovenskoj strani, na platou Banjšice. Napisao je majci: „Najdraža majko, kroz koji sat prolazim Isonzo (Soču) i ulazim u opasnu zonu. Kako se približava boj, više mislim na prošlost. Hoću li se vratiti? Vjerojatno ne ću. Mnogi se nisu vratili. Ali hrabro ću umrijeti a vi ne smijete patiti. Morate misliti da sam bio dobar, da sam bio hrabar. Vrijeme leti i moram poći, ja vas svih pozdravljam i ljubim!“⁸⁵ Mnogi vojnici s obiju strana poginuli su na samom kraju rata, prije nego što je stigla vijest o završetku rata. Veliki dio poginulih u ovom članku stradao je na talijanskom ili srpskom ratištu. Nažalost, za stradanja na drugim ratištima nije bilo dokaza ili dopisnica nestalih vojnika u oružničkim postajama. Neki su umrli od posljedica ranjavanja kao dvadesetogodišnji Petar Kušar Antunov u garnizonskoj bolnici u Linzu 7. prosinca 1919. Brojni vojnici ubijeni po ratištima Europe i Azije ostali su tamo gdje su stradali i često bez imena pokopani na ratištu. Među njima je sigurno bio velik broj Hrvata, Dubrovčana. Nekima, kao talijanskom zapovjedniku Antoniju Gioppiju, bila je pravična odluka da ostanu zajedno i u smrti. Bio je zapovjednik VI. alpinske jedinice, rođen 1863. iz Mantove, a poginuo 13. listopada 1916. na Pasubiju. U zadnjoj poruci svojoj ženi piše: „Ako poginem u bojnom polju, pokopajte me gdje sam pao...Ovdje smo se borili, patili, nadali se i razočarali zajedno, časnici i vojnici, i u smrti moramo ostati zajedno. Obitelji vojnika nemaju novaca za transport poginulih, i nije u redu da oni koji nemaju novaca ostaju sami, ovdje pokopani, u bespućima groblja koji pokrivaju zone rata. Uz to, vjeruj mi, ovdje je tako drukčija slika smrti. Okrutna je i sama pomisao da tako ostavljamo one koji ostaju. Tako da za nas ostati tu mrtav (među svojim), nema ljepše smrti.“⁸⁶

U rasponu od dvije godine vodilo se dvanaest velikih bitaka na rijeci Soči. Brojni Dubrovčani poginuli su na tom ratištu. Austrougarska vojska uspijevala je braniti taj front dulje od dvije godine bez velikog naoružanja i ljudstva. Talijani su napadali u valovima, zbijeni, vojnik uz vojnika išao je u susret mitraljezima i puškama, kao da su provodili masovni suicid. Promjenom najvišeg časnika Luigija Cadorne i dolaskom generala Armanda Diaza na čelo talijanske vojske dolazi do prevlasti talijanske vojske usprkos, kako kaže Thompson, velikim vještinama hrvatskog vojskovođe Borojevića.⁸⁷

Dolazak na rijeku Soču urezao se u kolektivno pamćenje preživjelih ratnika.

„Tada smo prekoračili divnu Soču. Soča je postala znamenita u ovom ratu jer je na njoj zapovijedao generalpukovnik Borojević. Sve od njezina izvora ispod Triglava do ušća u more, pod njegovim zapovjedništvom nalazile su se sve dalmatinske

85 Mecheri, *Testamenti della grande guerra*, 128. Prijevod autora članka.

86 Mecheri, *Testamenti della grande guerra*, 128. Prijevod autora članka.

87 Prema David James, „The Italian Front in WWI: Bad tactics, Worse Leadership, and Pointless Sacrifice“, *The Wrath bearing tree* (2016), 3-5.

i gotove sve hrvatske čete koje su junačkom ustrajnošću branile prelaz preko ove rijeke... Pošli smo dalje preko Peume, vojničkog groblja, gdje je mnogi moj drug ostavio kosti ...tu počiva i moj prijatelj Stijepo Maroica koji je pao na Oslavlju... potom smo došli tiho i mirno... i isto tako tiho uljegli u šančeve.“⁸⁸

Zaključak

Ljudska potreba za razumijevanjem i potporom poglavito u uvjetima Prvoga svjetskog rata realizirala se kroz komunikaciju dopisnicama ili pismima iz zarobljeničkih logora. Ona je mogla donekle utješiti i one u logoru i one kod kuće, ali teško da je mogla objasniti okolnosti života u zarobljeništvu ili samo ratovanje onima kod kuće koji su se borili s neimaštinom i gladi. I u logorima se umiralo od bolesti i posljedica ranjavanja, a vojnici nisu mogli izbjeći ni nova regrutiranja za borbu na, do jučer, neprijateljskoj strani. Jedan broj vojnika na europskim bojišnicama poginuo je i pokopan je anonimno na stratištima, drugi su pokapani na grobljima daleko od svoga doma ili su jednostavno proglašeni nestalima. Bolesti, invalidnosti i smrti brojnih vojnika Austro-Ugarske Monarhije iz Dubrovnika u Prvom svjetskom ratu uništili su ekonomski razvoj dubrovačkog područja i narušili demografsku sliku koja se godinama oporavljala. Ratovi koji su slijedili samo su pogoršali demografski deficit.

IZVORI I LITERATURA

Arhivski izvori:

Državni arhiv u Dubrovniku (Hrvatska)

HR-DADU-186 Opća bolnica Dubrovnik (1880. – 1941.)

Službena glasila i tisak:

List dubrovačke biskupije (Dubrovnik), 1915. – 1917.

Prava Crvena Hrvatska (Dubrovnik), 1914. – 1918.

⁸⁸ Lučić. „Ratni doživljaji“, 18-19.

Literatura:

Antonelli, Quinto. „Memorie e contromemorie della Grande Guerra tra sfera pubblica e sfera privata.“, 1918. – 2018. *Cento anni della Grande Guerra in Italia*. Accademia University Press (2020). Pristupljeno 5. travnja 2024. <http://digital.casalini.it/4921073>

Bačić, Nikola. *Povijest zdravstva u Veloj Luci*. Vela Luka: Matica hrvatska Vela Luka, 2023.

Hanna, Marth. „War Letters: Communication between front and Home Front“. *International Encyclopedia of the First World War*, (2014). Pristupljeno 3. svibnja 2024. DOI: 10.15463/ie1418.10362

Harari, Noah Yuval. *Homo Deus, Kratka povijest sutrašnjice*. Zagreb: Fokus komunikacije Zagreb, 2017.

Healy, Maureen. *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

James, David. „The Italian Front in WWI: Bad tactics, Worse Leadership, and Pointless Sacrifice“. *The Wrath bearing tree*, 2016. Pristupljeno 4. ožujka 2024. <https://www.wrath-bearingtree.com/2016/09/italian-front-wwi-bad-tactics-worse-leadership-pointless-sacrifice/>

Kapetanić, Niko. *Za Cara i domovinu. Konavle u Prvom svjetskom ratu*. Gruda: Matica hrvatska Konavle, 2014.

Lučić, Ivo. „Ratni doživljaji (1914.-1916.)“, *Dubrovački horizonti* (1978. – 1979.), 18-19.

Mecheri, Eno. *Testamenti della grande guerra*. Milano: Casa editrice Carnaro, 1936.

Nodari, Maja. „Nahodište.“ Radijska emisija *Baština*, Hrvatski radio - Radio Dubrovnik, Dubrovnik, 11. veljače 2007. CD ROM *Baština*. Hrvatski radio - Radio Dubrovnik, 2008.

Oršolić, Tado; Nekić, Dino. „Mobilizacija ljudi, konja, stoke i prijevoznih sredstava u dubrovačkom kotaru 1914.“, *Analiz Dubrovnik* 55/1 (2017), 245-268.

Tavernini, Lodovico. „Prigionieri austro-ungarici nei campi di concentramento Italiani 1915.-1920.“ *Museo storico Italiano della guerra*, 9-11 (2003), 57-81. Pristupljeno 6. svibnja 2024. <https://heyjoe.fbk.eu/index.php/amusig/article/view/1742>

Mouse, Money, Love and Death: Dubrovnik Military Prisoners in the First World War

Summary

The article focuses on soldiers from the Dubrovnik region who were captured or killed during the First World War. Most of them belonged to the Home Defense Infantry Regiment Gruž No. 37. The research is based on letters and stationery preserved in the files of police stations from 1919, in the archives of the Dubrovnik hospital within the "Hospital - Disorganized Materials" fund of the State Archives in Dubrovnik. The new government tried to compile accurate lists of reservists for the training exercises of the reserve army of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, and postcards were the primary means of communication between captured soldiers and their families. Limited by censorship, their contents did not provide descriptions of the battles or emphasize the hardships of life in captivity, but alleviated the longing for home, discussed about material poverty, conveyed pleas for help and confirmation of love. Data on the deceased mainly relate to two fronts, the Italian and the Serbian. The article aims to commemorate the victims from the Dubrovnik area in the First World War and to explain the reasons of the region's great economic and demographic decline resulting from the war.

Keywords: First World War, war stationery, captured and killed Dubrovnik citizens, Dubrovnik, prison camps.